

Het Rijksmuseum heeft een van de belangrijkste verzamelingen internationale kunstnijverheid in de wereld, iets dat altijd nog onvoldoende bekend is als gevolg van de allesoverheersende reputatie van de collectie Nederlandse 17de-eeuwse schilderkunst. Naast Duitsland, vertegenwoordigd met beroemde verzamelingen edelsmeedkunst, meubelen en Meissen-porselein, overheerst Frankrijk, eeuwen lang het centrum van de ontwikkeling van de decoratieve kunsten. Sèvres-porselein, zilver, gouden dozen, verguld brons, tapijten, meubelen: bij de heropening van het Rijksmuseum in 2013 zal een groot overzichtswerk verschijnen waarin al deze rijkdommen voor het voetlicht worden gebracht.

Paar huwelijkskoffers

André-Charles Boulle (Parijs 1642 – 1732 Parijs)

Rijksmuseum
Amsterdam

ca. 1688. Eikenhout en vurenhout, belijmd met marqueterie van schildpad, koper en tin, beslagen van verguld brons, H 139 cm, B 92 cm, D 67 cm

Herkomst: veiling Christie's, Londen, 9 juli 2009, nr. 100

Grote delen van de verzamelingen kunstnijverheid zijn afkomstig uit de waarlijk vorstelijke collectie van Fritz Mannheimer, de Duitse bankier die tussen de oorlogen in Amsterdam was gevestigd, waar hij een villa tegenover het Rijksmuseum bewoonde – het tegenwoordige ‘bureau’ van het museum. Hij was een van de meest prominente vertegenwoordigers van de zogenoemde *goût Rothschild*, een term die verwijst naar het beroemde bankiers- en verzamelaarsgeslacht dat gedurende de 19de en een deel van de 20ste eeuw de smaak voor de Europese decoratieve kunsten bepaalde. Voor Franse meubelen impliceerde dat een vrijwel volledige concentratie op de 18de eeuw, de periode waarin Parijs voor heel Europa op dat gebied de toon aangaf.

Hoe mooi een verzameling ook is, het is van essentieel belang haar uit te blijven breiden. Nieuwe inzichten in de kunstgeschiedenis en een veranderende smaak leidden ertoe dat delen van de kunstproductie die lang onderbelicht zijn geweest, opnieuw in de belangstelling komen. Als daar niet met verwervingen op wordt ingespeeld, krijgt een collectie langzaam een ouderwetse, ‘dode’ uitstraling. Op het gebied van de Franse meubelkunst is het Rijksmuseum er de afgelopen twintig jaar gelukkig in geslaagd enkele 19de-eeuwse meesterwerken aan te kopen; daarnaast was de aandacht gericht op de 17de eeuw. In de tweede helft van die eeuw, tijdens de eerste decennia van de regering van koning Lodewijk XIV, is de grondslag gelegd voor de ongelofelijke bloei van de Parijse decoratieve kunsten in de eeuw daarna. Natuurlijk heeft de 17de eeuw voor het Rijksmuseum altijd een bijzondere betekenis; daar komt in dit geval nog bij dat een aantal uit Nederland afkomstige meubelmakers een grote rol hebben gespeeld in het Parijs van de jeugdijaren van Lodewijk XIV. De bekendste is Pierre Gole (ca. 1620-1685), die al in 1651 werd benoemd tot meubelmaker van de Franse koning. Een zeldzaam kabinet van zijn hand, versierd met bloemenmarqueterie op een achtergrond van schildpad, is in 1996 door het Rijksmuseum verworven.¹ Enkele jaren daarvoor, in 1990, was met steun van de Vereniging Rembrandt een veel groter en indrukwekkender kabinet aangekocht, eveneens versierd met bloemenmarqueterie, dat ook aan Gole werd toegeschreven.² Bij nadere bestudering is echter gebleken dat dit meubel vrijwel zeker het werk is van Gole's veel beroemdere vakgenoot, en in zeker zin zijn opvolger, André-Charles Boulle: het wordt tegenwoordig algemeen erkend als een van diens vroegste meesterwerken.

André-Charles Boulle was de beroemdste meubelmaker van Europa. Hij consolideerde de ontwikkeling die het meubel tot een volwaardige kunstuiting verhief. Al beroemd in zijn eigen tijd, heeft zijn naam nooit aan glans verloren – vrijwel als enige meubelmaker wordt hij bijvoorbeeld in vele 18de-eeuwse veilingcatalogi vermeld. Hij moet zich vroeg hebben onderscheiden. Al in 1672, toen hij nog maar 30 jaar oud was, kreeg hij door de koning een werkplaats in de Galeries du Louvre toegewezen en werd hij benoemd tot *ébéniste, ciseleur, doreur et sculpteur du roi*. Deze omschrijving duidt al meteen op Bouilles uitzonderingspositie: hij vervaardigde zowel meubelen als verguld bronzen beslag. Normaal gesproken verboden de gildevoorschriften dat één en dezelfde handwerksman op beide gebieden werkzaam was, maar de werkplaatsen in het Louvre werden beschermd door een koninklijk privilege, waardoor deze voorschriften daar geen geldigheid hadden. Zodoende was Boulle in staat meubelen te vervaardigen waarop het beslag en de voor zijn werk typerende marqueterie van schildpad en koper – ‘Boulle-marqueterie’ – perfect op elkaar aansluiten en de sculpturale vorm van het geheel prachtig ondersteunen.

Al bezit het Rijksmuseum dan sinds 1990 een vroeg werk van Boulle, het ontbreken van een meubel met alle kenmerken van zijn rijpe werk werd al lang als een gemis gevoeld. Tegen het eind van 2008 werd bekend dat in de zomer van 2009 bij Christie's in Londen een spectaculair ensemble zou worden geveild, een paar huwelijkskoffers

KABINET
André-Charles Boulle
ca. 1680. Eikenhout, gefineerd met
ebbenhout, marqueterie van
verschillende materialen, H 189 cm,
B 129,5 cm, D 62,5 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

op voet. Niet alleen zijn dit schoolvoorbeelden van Boulles meest ambitieuze en grandioze werk, ze zijn ook uitzonderlijk omdat ze met grote waarschijnlijkheid in verband kunnen worden gebracht met een leverantie door de kunstenaar die in een document is opgetekend. In 1688 leverde Boulle aan de Prince de Condé, een neef van de koning, een paar *coffres de toilette* op voet voor Condé's dochter, Marie-Thérèse de Bourbon-Condé, ter gelegenheid van haar huwelijk met een andere neef van Lodewijk XIV, de Prince de Conti. Dit is de enig bekende vermelding van een paar Boulle-koffers van dit formaat (de maat kan van de prijs worden afgeleid); bovendien waren ze van binnen met leer bekleed, hetgeen overeenstemt met de onversierde binnenkant van deze exemplaren. Er zijn nog drie andere koffers van Boulle van deze grootte bekend: twee in het J. Paul Getty Museum in Los Angeles, waarvan er één wellicht in 1684 is geleverd aan de zoon van de koning, de Grand Dauphin, en een derde in de verzameling van de Duke of Marlborough op Blenheim Palace. Die zijn alle drie ook aan de binnenkant versierd met marqueterie in schildpad en metaal. Meubelen die direct met een leverantie door Boulle in verband zijn te brengen, zijn op de vingers van twee handen te tellen; bovendien dateert het merendeel van de bewaard gebleven Boulle-meubelen uit het eerste kwart van de 18de eeuw, waarmee deze koffers ook nog eens tot de vroegste voorbeelden van zijn klassieke stijl kunnen worden gerekend.

Hoe fantastisch ook, de conservator meubelen van het Rijksmuseum – de schrijver van deze bijdrage – kwam toch niet op de gedachte de koffers als mogelijke verwerving te presenteren, eenvoudigweg omdat hem dat te hoog gegrepen leek. Maar toen Taco Dibbits, directeur collecties, de catalogus zag die enkele weken voor de veiling uitkwam, vroeg hij of dit nu geen fenomenale aanwinst zou zijn? Het antwoord laat zich raden. Ook de hoofddirecteur, Wim Pijbes, was direct enthousiast. Het werd al snel duidelijk dat deze zo ongewone meubelen, 'koffers' die nauwelijks een gebruiksfunctie hebben maar evident als kunstwerken zijn gemaakt, niet alleen specialisten op het gebied van de decoratieve kunsten aanspreken, maar voor een breder publiek van kunstliefhebbers een grote uitstraling hebben. Typisch stukken dus voor het Rijksmuseum, dat na de heropening de verschillende takken van kunst en geschiedenis bij elkaar zal tonen.

Natuurlijk zou de prijs hoog zijn – de geschatte opbrengst lag tussen de 2.500.000 en de 4.000.000 Engelse ponden. Er moest dus koortsachtig naar gelden worden gezocht, maar eerst dienden de koffers goed worden bestudeerd. Hoe was de conditie? Bekend is dat ze in 1816 of 1817 door een belangrijke Engelse verzamelaar, George Byng, in Parijs zijn aangekocht en sindsdien op een landhuis in Engeland zijn bewaard. Dat lijkt een droomherkomst, ware het niet dat het huis, Wrotham Park, in 1885 is afgebrand waarbij schijnbaar een van de onderstellen verloren is gegaan en vervolgens is vervangen door een kopie. Hoe erg is dat, en wat is de staat van de

Noten

1. R.J. Baarsen, *17de-eeuwse kabinetten*, Rijksmuseum, Amsterdam 2000, pp. 53-55, afb. 60-62.
2. 'Kabinet, toegeschreven aan Pierre Gole', *Jaarverslag Vereniging Rembrandt* 1990, pp. 36-37; Baarsen 2000 (noot 1), pp. 56-62, afb. 64-70.
3. Over Boulle, zie vooral J.-P. Samoyault, *André-Charles Boulle et sa famille*, Genève 1979 en A. Pradère, *Les ébénistes français de Louis XIV à la Révolution*, Paris 1989, pp. 66-109.

overige onderdelen? Het was zaak de koffers zo onopvallend mogelijk te inspecteren, om niet al in een vroeg stadium de indruk te wekken dat het Rijksmuseum geïnteresseerd was. We hadden namelijk de indruk dat, hoewel de koffers onmiskenbare meesterwerken van Boulle zijn, hun evident paleiselijke karakter eventuele particuliere belangstellenden wellicht zou afschrikken. Het is nog iets anders om een grote commode of zelfs een kabinet een plaats te geven in een privéhuys, dan twee grote koffers op onderstellen die iedere ruimte waar ze worden opgesteld onherroepelijk zullen domineren. Het was dus goed mogelijk dat het veilinghuis nog onzeker was of ze wel zouden worden verkocht – ook de kredietcrisis speelde natuurlijk een rol, evenals de zwakke dollar. Gelukkig waren de koffers al te zien op het hoofdkantoor van het veilinghuis, en een gedetailleerd conditierapport was via een nauwelijks te traceren omweg aangevraagd. Dat rapport bevestigde de indruk van de meubelen zelf: doordat ze bijna twee eeuwen in dezelfde verzameling zijn bewaard, zijn ze ontsnapt aan de rigoureuze restauratie die bijna alle Boulle-meubelen in de wereld ten deel is gevallen. Het ‘nieuwe’ onderstel is prachtig gemaakt, het is op het eerste gezicht nauwelijks van het origineel te onderscheiden en stoort de indruk van het geheel hoegenaamd niet.

Als gevolg van dit goede nieuws werden de Vereniging Rembrandt, de Mondriaan Stichting en enkele andere fondsen direct met de van tevoren al opgestelde spoed-aanvragen bestookt. Een fantastisch gebaar werd gemaakt door een particuliere weldoener van het museum, die meteen een aanzienlijk bedrag toezegde. Intern werd besloten een groot deel van de aankoopgeldten die het Rijksmuseum jaarlijks van de BankGiro Loterij ontvangt, voor dit doel aan te wenden. De Vereniging Rembrandt stuurde haar bestuurslid, Professor Willemijn Fock, naar Londen om de koffers te gaan bekijken. Ook zij heeft nadrukkelijk veel andere zaken bestudeerd die op de veiling werden aangeboden, zodat nog steeds niet helemaal duidelijk was waar de aandacht naar uitging, en kwam met een zeer positief advies terug (zie kader).

Hoewel het bestuur van de Vereniging Rembrandt kort ná de veiling vergaderde, werd een spoedbeslissing genomen om een grote bijdrage in het vooruitzicht te stellen. De Mondriaan Stichting vergaderde de dag ervoor, en pas op de ochtend van de dag zelf zegde ook zij zeer aanzienlijke steun toe. Het SNS Reaal Fonds had de middag tevoren hetzelfde gedaan.

Daar zat ik dus rond 12 uur, op Kasteel Duivenvoorde waar ik werkte aan een bijdrage voor een boek over het kasteel, gereed om per telefoon te bieden. Met een groot bedrag ‘op zak’, maar zou het genoeg zijn? Het bieden bleek al te stokken bij 1.800.000 pond, zodat ik het eerste bod voor het museum op 1.900.000 uitbracht. Enkele stappen later lag ons bod op 2.300.000 pond, en de mevrouw aan de telefoon zei: ‘I think you may have them’. ‘Don’t say that!’, riep ik bijgelovig. Maar het was zo – nog onder de laagste schatting. Twee fantastische pronkstukken voor het Rijksmuseum – als de Engelse regering tenminste een uitvoervergunning verleent. De Telegraaf kopte al: ‘Rijksmuseum profiteert van crisis’. Dat klinkt gek bij een zo hoog bedrag, maar het is inderdaad de vraag of eenzelfde actie twee jaar geleden met succes zou zijn bekroond. De snelle, buitengewoon gulle steun van zo velen heeft bewezen wat een magische aantrekkingskracht deze koninklijke koffers hebben. Om te besluiten met de uitroep van Martijn Sanders, de voorzitter van de Vereniging Rembrandt, naar aanleiding van deze aankoop: ambitie wordt beloond!♦

Reinier Baarsen
Conservator meubelen Rijksmuseum

De ‘koffers’ zullen vanaf 9 december gepresenteerd worden in de Philipsvleugel van het Rijksmuseum. De leden die in het verzamelgebied ‘Kunstnijverheid’ zijn geïnteresseerd, zullen t.z.t. per e-mail voor een speciale ontvangst worden uitgenodigd.

Mocht u uw voorkeur voor een bepaald verzamelgebied nog niet hebben opgegeven, dan kunt u dit doen via www.verenigingrembrandt.nl, onder het kopje ‘Waarom lid worden?’

Spoedaanvraag

Op 25 juni 2009 kwam bij de Vereniging Rembrandt het verzoek binnen van het Rijksmuseum om de aankoop van een meesterwerk van de beroemde meubelmaker André-Charles Boulle substantieel te steunen. Dit paar ‘koffers op onderstel’ werd op 9 juli in Londen geveild. De eerstkomende bestuursvergadering vond plaats op 10 juli, dus de aanvraag moest als een spoedaanvraag worden behandeld. Advies werd gevraagd aan het bestuurslid Willemijn Fock en aan oud-bestuurslid Johan ter Molen.

Willemijn Fock was meteen enthousiast (zie p. 18 voor haar advies). Ook Johan ter Molen was positief, maar wel werd de behoefte gevoeld – zeker omdat een van beide onderstellen na

door brand te zijn verwoest is vervangen door een 19de-eeuwse kopie – ter plekke te gaan kijken. Op grond van beide adviezen en na een drukke e-maildiscussie werd in principe steun verleend, op voorwaarde dat inspectie ter plekke geen bezwaren zou opleveren. Op 6 juli vloog Willemijn Fock op en neer naar Londen, waar zij haar oud-student Amjad Rauf (nu werkzaam bij Christie’s voor de meubelen en *country house sales*) ontmoette en met hem uitvoerig alle te veilen Boulle-meubelen, zowel het kabinet, de *torchères* als de twee koffers bekeek. ‘40 jaar lang gesprekken met Scheurleer over de relatie tussen het werk van Pieter Gole en dat van Boulle vormden voor mijn belangstelling een prachtige dekmantel’, zo schreef zij bij terugkomst.

Bij het 19de-eeuwse onderstel van de ene koffer kon zij geen enkel verschil ontdekken in de motieven van de marqueterie als

zodanig, de gravingen en het bronzen beslag. 'Echt heel knap gedaan', zo schreef zij haar medebestuurders, 'zelfs bijna verontrustend, want als je niets van de historie zou weten zou ik dit nooit als een 19de-eeuwse kopie kunnen herkennen. De zeer zorgvuldig in het conditierapport beschreven wijzigingen die – vanzelfsprekend – in de loop der tijd toch zijn uitgevoerd, zijn evenmin ergens storend, typisch kleinigheden die in de loop van drie eeuwen nu eenmaal ontstaan. In alle opzichten werkelijk

Vereniging Rembrandt: advies Boule-koffers

Het Rijksmuseum heeft, anders dan bij de schilderkunst, al heel lang kunstnijverheid op een internationaal niveau verzameld. Dat geldt bij uitstek voor de collectie meubelen waar op zeer hoog niveau internationaal voorbeelden zijn aangekocht, met name van die ons omringende landen waar duidelijke relaties met de Nederlandse meubelkunst een grote rol spelen, zoals Duitsland en Engeland; maar vooral geldt dit voor Frankrijk dat zeker in de 17de/18de eeuw internationaal hét toonaangevende centrum in Europa was.

Het is daarom werkelijk een unieke kans dat nu van een van de beroemdste Franse meubelmakers, André-Charles Boulle, een bij elkaar horend paar meubelen op de markt komt dat tot de belangrijkste bewaard gebleven voorbeelden van zijn oeuvre behoort. Boulle wordt vooral geïdentificeerd met twee meubeltypen: kabinetten en de zgn. *coffres (de marriage)*. Van beide typen zijn meerdere exemplaren bekend, maar de meeste daarvan kunnen aan hem slechts worden toegeschreven, omdat geen definitieve archivalische bewijzen kunnen worden gevonden. De twee koffers waar het nu om gaat zijn daarmee niet alleen typerende voorbeelden van de marqueterietechniek die al sinds de 18de eeuw als 'Boulle-techniek' naar hem is vernoemd (al was hij daarvan niet de initiator), maar tevens een van de zeer weinige met zekerheid aan hem toe te schrijven kunststukken. Zowel de herkomst en vermeldingen in archiefbronnen, maar ook de ornamentrand met het prominente motief van de Franse fleur-de-lis, die de herkomst uit de Franse koninklijke familie bevestigen, maken aan elke twijfel omtrent zijn auteurschap een eind.

Van de vergelijkbare koffers die nu bekend zijn (de meeste in een kleinere uitvoering) is het stel uit Wrotham Park verreweg het meest authentieke, niet alleen het enige werkelijke stel, maar ook met nog het originele onderstel, in vorm geheel aansluitend bij de prenten uit ca. 1708 van een aantal door Boulle gemaakte meubelen waaronder een dergelijke koffer op onderstel is weergegeven. Het feit dat één van de twee onderstellen een (getrouwe) kopie is uit de 19de eeuw, ter vervanging van het origineel dat in een brand toen verloren ging, is weliswaar zeer te betreuren, maar dit valt in het niet tegen het gegeven dat bij één van de andere koffers überhaupt meer het originele onderstel bewaard bleef.

Het zou dus werkelijk een fantastische verrijking zijn van de meubelcollectie van het Rijksmuseum, als men er in zou slagen dit stel koffers op de veiling aan te kopen. Zeer terecht spreekt de directeur uit dat hiermee de collectie op een hoger plan zou worden getild. De relatie bovendien met het oeuvre van de een generatie oudere Nederlander Pieter Gole, die aan het hof van Lodewijk XIV in vele opzichten (ook wat betreft de toepassing van de zgn. Boulle-techniek) als voorganger van Boulle kan worden beschouwd – en wiens naam door het meer dan een halve eeuw beslaande onderzoek van de voormalige directeur van de afdeling kunstnijverheid van het Rijksmuseum, Lunsingh Scheurleer, aan de vergetelheid is ontruk, maakt het voor het museum nog extra betekenisvol om dit hoofdwerk van Boulle (overigens afkomstig uit een van oorsprong eveneens uit Nederland afkomstige familie) een centrale rol te laten vervullen, naast het werk van zijn voorganger wiens relaties (en die van zijn familie) met zijn land van herkomst tijdens zijn leven hecht bleven (zo was Daniel Marot een neef van Gole).

De betekenis van deze twee exemplaren, die al sinds begin 19de eeuw in bezit van dezelfde familie zijn bewaard en die ook pas kort geleden in de literatuur bekend zijn geworden, is dusdanig, dat gevreesd moet worden dat de prijs zeer hoog zal kunnen oplopen. Zelfs in de dagen van financiële crisis zal internationaal hiervoor grote belangstelling bestaan. Dergelijke historische en artistieke topstukken, goed gedocumenteerd, uit Frans koninklijk bezit en in perfecte staat, zijn bij uitstek objecten waarin men juist nu wél durft te investeren. Het is daarom zeer wenselijk dat de financiële ruimte om te bieden zo groot mogelijk kan zijn.

Willemijn Fock
27 juni 2009

een prachtig stel dat op alle fronten een aanwinst zou zijn'.

Zo werd de steun nu definitief verleend. Voor de Vereniging Rembrandt betekende dit niet alleen een financiële betrokkenheid, maar ook de spanning of dit initiatief tot aankoop beloond zou gaan worden, of de fondsen toereikend zouden zijn, werd gedeeld. Via de website van Christie's werd de veiling op de voet gevolgd en iets over enen was het duidelijk: het Rijksmuseum heeft ze! En zo werden deze 'koffers' dus ook een beetje van u ♦

Is drie keer scheepsrecht?

Eveneens op 9 juli 2009, maar nu bij Sotheby's Londen, werd een uitzonderlijk stuk Zwols zilver geveild, een grote zilveren lezenaar uit 1707, gemaakt door de Zwolse zilversmid Gerrit van der Bergh. Het bestaan van deze lezenaar was het Stedelijk Museum Zwolle bekend, aangezien het museum reeds op de veiling van 11 februari 1982 bij Christie's New York had geprobeerd het stuk te verwerven, maar zonder succes. Alle reden dus nu om een tweede poging te wagen. De opbrengst werd door de veiling geschat op 4.000-6.000 Engelse ponden (ca. € 4.660-6.990). Gezien de vorige ervaring schatte het museum de opbrengst hoger in en besloot te willen bieden tot maximaal € 30.000 (incl. opgeld). Bij gebrek aan aankoopgeld was het museum echter volledig afhankelijk van externe middelen. De Vereniging van Vrienden kon € 3.000 bijdragen; de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, het Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de Vereniging Rembrandt werden benaderd.

En weer werd via e-mail een pre-advies gestuurd. Het belang van deze aankoop werd zeer onderschreven. Niet alleen omdat het een uitzonderlijk stuk Zwols zilver is 'van hoge kwaliteit waarbij de uitvoering zich kan meten met voorbeelden uit de bekendste en kwalitatief hoogstaande edelsmeedcentra in de provincie Holland', maar ook vanwege de vrijwel complete kennis over herkomst en gebruik. 'Lezenaars voor kerkelijk gebruik zijn veelvuldig gemaakt, maar vrijwel altijd in onedel (meestal koper) materiaal uitgevoerd [...] Het moet dan ook zeker een in opdracht vervaardigde lezenaar zijn, met de bedoeling die aan de kerk te schenken. De erop aangebrachte naam van Maria van Aken zal ongetwijfeld daarnaar verwijzen. Het feit dat zij in de Zwolse Bethlehemkerk is begraven, duidt erop dat waarschijnlijk deze lezenaar in die kerk in gebruik is geweest'.

Kortom, deze lezenaar hoort thuis in het Stedelijk Museum Zwolle.

'Rembrandt' zegde een schenking van 40% van het aankoopbedrag toe. Daarnaast honoreerde zij het verzoek van het museum een aanvullende lening te geven, zodat het museum zou kunnen bieden tot € 30.000, ook wanneer in deze korte periode voorafgaand aan de veiling niet genoeg fondsen zouden zijn geworven.

Zo kon het museum voor de tweede maal een poging wagen dit belangrijke stuk zilver aan de collectie toe te voegen. Maar helaas bleek de al fors bijgestelde verwachte opbrengst nog te laag – en had ook deze tweede poging geen succes. De lezenaar ging weg voor ruim € 35.000. Wellicht past ooit hier het gezegde 'drie keer is scheepsrecht' ♦